

Gerechtshof Den Haag
Zaaknummer: 200.302.332
Zittingsdatum 2 april 2024

OPENINGSPLEIDOOI MILIEUDEFENSIE C.S.

DEEL 1

inzake:

- 1. Vereniging Milieudefensie**
gevestigd te Amsterdam
- 2. Stichting Greenpeace Nederland**
gevestigd te Amsterdam
- 3. Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee**
gevestigd te Harlingen
- 4. Stichting ter bevordering van de Fossielvrijbeweging**
gevestigd te Amsterdam
- 5. Stichting Both ENDS**
gevestigd te Amsterdam
- 6. Jongeren Milieu Actief***
gevestigd te Amsterdam

Geïntimeerden, oorspronkelijk eiseressen,

Gezamenlijk te noemen: "**Milieudefensie c.s.**"

Advocaten:

mr. R.H.J. Cox, mr. M.J. Reij, mr. A.J.M. van Diem

tegen:

Shell plc

gevestigd te Londen, Verenigd Koninkrijk

Appellante, oorspronkelijk gedaagde

Advocaten:

mr. D.F. Lunsingh Scheurleer, mr. T. Drenth

en:

Stichting Milieu en Mens

gevestigd te Zwolle

Gevoegde partij aan de zijde van Shell plc

Advocaat:

mr. dr. D.J.B. Bosscher

* De Vereniging Jongeren Milieu Actief - de jongerenorganisatie van Vereniging Milieudefensie - is per 1 september 2022 ontbonden. Haar activiteiten zijn voortgezet binnen Milieudefensie.

Edelgrootachtbaar college,

Inleiding: de democratische rechtsstaat en de rol van de rechter

1. Wij allen in deze rechtszaal aanwezig hebben het geluk te leven in een democratische rechtsstaat, een gekozen en gekoesterde samenlevingsvorm die voor balans, veerkracht, veiligheid en stabiliteit zorgt. Een samenlevingsvorm waarin iedereen gelijk is voor de wet en waarin respect voor de grondrechten en respect voor ieders onvervreembare mensenrechten de basis vormen van ons sociaal contract.
2. In de democratische rechtsstaat zijn democratie en rechtsstaat onlosmakelijk met elkaar verbonden, zij vormen twee kanten van dezelfde medaille. Het een kan niet zonder het ander bestaan.
3. Het democratisch karakter van de democratische rechtsstaat toont zich onder meer in de keuzevrijheid die de ingezetenen hebben om te bepalen hoe het land moet worden bestuurd en door wie. Politiek, overheid en burgers zijn op die manier met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk.
4. Voor een goed werkende democratie zijn open en vertrouwenswaardige relaties cruciaal, zowel tussen burgers en overheid als tussen burgers onderling. Maar dat is niet alles. Voor een goed werkende democratie is een vertrouwenswaardige rol van het bedrijfsleven in zijn relaties met de overheid en met de burgers evenzeer van belang.
5. Overheid, burgers en bedrijven hebben ieder hun eigen rol in de samenleving. Dat vergt over en weer vertrouwen geven en durven geven. Het vergt ook dat het van de anderen verkregen vertrouwen niet wordt beschaamd, dat het wordt waargemaakt.
6. Het belang van een vertrouwenswaardig bedrijfsleven is met name de afgelopen decennia duidelijker geworden. Sinds de jaren tachtig heeft het bedrijfsleven namelijk wereldwijd veel vertrouwen gekregen van de samenleving. We zijn daardoor sinds de jaren tachtig een nieuw tijdperk binnengetreden in de verhouding tussen nationale overheden enerzijds en het multinationale bedrijfsleven anderzijds. Een tijdperk gekarakteriseerd door deregulering en privatisering, meer marktwerking en door een zich steeds verder terugtrekkende overheid. Een tijdperk ook van toenemende globalisering van markten, van fixatie op aandeelhouderswaarde en van grote fusies en overnames in het internationale bedrijfsleven. Door dit alles zijn multinationale bedrijven de afgelopen decennia groter en invloedrijker geworden en daarmee is ook hun invloed en impact op de mondiale samenleving groter geworden.
7. Steeds groter wordende multinationale bedrijven hebben in de afgelopen decennia daardoor een zodanige juridische, economische en feitelijke macht over burgers en overheden gekregen dat zij in grote mate invloed hebben op het welzijn van de samenleving, en ook op het welzijn van de democratie.¹ Want als grote invloedrijke bedrijven de vertrouwensrelatie met overheden en burgers beschamen, als zij het gegeven vertrouwen niet waarmaken door bijvoorbeeld belangrijke collectieve belangen structureel te ondermijnen, dan ondermijnt dit het welzijn en de robuustheid van de democratie.
8. Voor een goed werkende democratie is het niet alleen nodig dat overheid, burgers en bedrijven vertrouwen kunnen hebben in elkaar, maar ook dat zij vertrouwen kunnen hebben in gezamenlijk gedeelde normen en rechtsregels, zodat zij op die gedeelde normen en rechtsregels kunnen

¹ Zie over die machtsverhoudingen tussen bedrijven en burgers ook Asser/Hartkamp 3-I 2022/226.

terugvallen als zij te ver van elkaar dreigen af te drijven. Dat brengt mij bij het rechtstatelijk karakter van de democratische rechtsstaat.

9. Het rechtstatelijk gehalte van de democratische rechtsstaat toont zich doordat iedereen in de samenleving zich aan de wetten en regels moet houden, zowel burgers, overheid als bedrijven. In een rechtsstaat strekt ieders gebondenheid aan het recht ertoe om de vrijheid van ons allemaal te beschermen, en om onze menselijke waardigheid te beschermen. Het kunnen vragen om rechtsbescherming is cruciaal voor een behoorlijke en welvarende samenleving. Anders geldt het recht van de sterkste, de brutaalste, de rijkste, de machtigste.
10. Het is geruststellend te weten dat Nederland als rechtsstaat tot de wereldtop behoort. Dat blijkt uit de Rule of Law-Index van het World Justice Project.² In die index worden ruim 140 landen jaarlijks onderzocht op aspecten als machtenscheiding, veiligheid, respect voor mensenrechten, afwezigheid van corruptie en de kwaliteit van de rechtspraak. Nederland doet het op dat vlak dus heel goed.
11. Het is iets om trots op te zijn, omdat een sterke rechtsstaat de vrijheid en het welzijn van alle ingezetenen dient. Een sterke rechtsstaat toont dat we naar elkaar omkijken en elkaars welzijn willen bevorderen.
12. De Rule of Law-index toont ook dat landen met een sterke rechtsstaat, een hoger gemiddeld inkomen per hoofd van de bevolking hebben.³ Meer rechtsstaat is daarom ook meer welvaart. Rechtsstaat, veiligheid, gelijkheid, welzijn en welvaart zijn op die manier onlosmakelijk met elkaar verbonden.
13. De rechter is de bewaker van de rechtsstaat. De rechter zorgt voor onafhankelijke rechtspraak en garandeert gelijke rechten voor iedereen.⁴
14. De rechter ziet er op toe dat de democratische rechtsstaat niet wordt ondermijnd. De rechter ziet er onder meer op toe dat de bescherming van mensenrechten niet ondergeschikt wordt gemaakt aan politieke compromissen of politiek falen.⁵ De rechter ziet er evenzeer op toe dat burgers en bedrijven de mensenrechten onderling niet schenden. Dit doet hij door op ruime schaal horizontale werking aan de mensenrechten toe te kennen via de open normen van het privaatrecht.⁶ Op deze wijze kleuren de mensenrechten de zorgplicht in die burgers en bedrijven jegens elkaar in acht hebben te nemen.⁷ Deze rol van de rechter is nodig om ieders menselijke waardigheid in onze samenleving te borgen.
15. De rechter biedt de bescherming tegen mensenrechtenschendingen tussen burgers en bedrijven onderling, in belangrijke mate via het aansprakelijkheidsrecht. Het aansprakelijkheidsrecht is daarmee een niet te missen onderdeel van het constitutionele weefsel van de democratische rechtsstaat.⁸ Voor de bescherming van de rechtsstaat en de mensenrechten kunnen wij eenvoudigweg niet zonder het aansprakelijkheidsrecht. Het aansprakelijkheidsrecht is daarmee

² Zie ook voormalig president van de Hoge Raad Geert Corstens in 'De rechter grijpt de macht - en andere misvattingen over de democratische rechtsstaat', 2020, p. 209.

³ Ibid, p. 34.

⁴ Artikel 17 lid 1 Grondwet, artikel 116 Grondwet, artikel 11 en 13 Wet AB.

⁵ Artikel 94 Grondwet.

⁶ Asser/Hartkamp 3-I 2022/226-231 met verdere verwijzing naar rechtspraak.

⁷ Ibid.

⁸ Van Dam, Aansprakelijkheidsrecht, 2023, par. 107.

dienstbaar aan het hogere zo niet hoogste doel van de rechtsstaat, namelijk het beschermen van de fundamentele rechten van iedere burger.

16. Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, dat via onze grondwet doorwerkt in de Nederlandse rechtsorde, verlangt daarom ook dat de rechter op actieve wijze zorgdraagt voor een effectieve rechtsbescherming tegen inbreuken of dreigende inbreuken van de mensenrechten.
17. De mensenrechten mogen niet geschonden worden door de overheid, ook niet als deze schendingen ontstaan door politieke compromissen of politiek falen, zoals ik al aangaf. De mensenrechten mogen ook niet geschonden worden door bedrijfsactiviteiten van private ondernemingen. Evenmin mogen de mensenrechten geschonden worden door de producten die ondernemingen produceren en verkopen, dus ook niet door de producten die Shell verkoopt, te weten de fossiele brandstoffen olie en gas.
18. In deze zaak tegen Shell wordt tegen de achtergrond van de klimaatproblematiek door Milieudefensie c.s. betoogd dat de bedrijfsactiviteiten van Shell en de fossiele producten die Shell produceert en verkoopt, de mensenrechten in Nederland bedreigen.
19. Andere maatschappelijke belangen die door het handelen van Shell worden geschonden en waarvoor Milieudefensie c.s. in deze zaak opkomt hebben betrekking op natuur- en milieubescherming, op het beschermen van huidige en toekomstige generaties mensen, op het tegengaan van klimaatverandering en de vervuiling van de aarde, op het beschermen van de biodiversiteit, het streven naar een duurzame samenleving, het bevorderen van vrede, het bevorderen en versnellen van de duurzame energietransitie en op de bescherming van het Waddengebied.
20. Aan Shell wordt het verwijt gemaakt dat zij met haar concernbeleid al deze maatschappelijke belangen in gevaar brengt, alsook dat zij met haar beleid de mensenrechten bedreigt en dan meer in het bijzonder het recht op leven en het recht op een ongestoord gezinsleven. Shell bedreigt hiermee de belangen van mens en milieu waarvoor Milieudefensie c.s. opkomt.
21. Milieudefensie c.s. beroept zich daarbij op het aansprakelijkheidsrecht en heeft de rechtbank Den Haag in eerste aanleg gevraagd de belangen van mens en milieu te beschermen tegen het handelen van Shell. De rechtbank heeft die gevraagde rechtsbescherming ook met een goed gemotiveerd vonnis geboden en Shell verplicht om in lijn met de 1,5°C-doelstelling van het Parijs Akkoord te handelen. Milieudefensie c.s. en zeer vele anderen in Nederland en wereldwijd zijn de rechtbank Den Haag daar zeer dankbaar voor.
22. In deze hoger beroepsprocedure, aangespannen door Shell, vraagt Milieudefensie c.s. uw Hof om het vonnis van de rechtbank Den Haag te bekrachtigen, zodat de door de rechtbank geboden bescherming tegen de dreigende onrechtmatige en mensenrechtenschendende gedragingen van Shell gehandhaafd blijft.
23. De rechtsvragen die in deze zaak aan de orde zijn raken het fundament van de democratische rechtsstaat en van de beschaving en de internationale rechtsorde als zodanig. Dit omdat er rechtsbescherming wordt gezocht tegen het handelen van een van de grootste multinationale ondernemingen ter wereld. Een onderneming die een grotere CO₂-voetafdruk heeft dan bijna alle landen in de wereld. Alleen de vier grootmachten China, de Verenigde Staten, India en Rusland hebben een grotere CO₂-voetafdruk dan Shell.⁹

⁹ MvA, par. 627.

24. Shell is geen publieke nationale grootmacht zoals de Verenigde Staten. Shell is wel een private grootmacht, een private multinationale grootmacht, die net als publieke grootmachten een niet te negeren invloed heeft op de mondiale samenleving.
25. Haar mondiale invloed genereert Shell onder meer via haar voortgaande investeringen in olie en gas, via haar politieke lobbyactiviteiten, via haar directe toegang tot regeringen en hun ministeries, via draaideurconstructies met overheden, via haar online en offline reclamecampagnes, via haar mediaoptredens, via haar public relations, via haar ketenmacht, via de tientallen brancheverenigingen waarin zij participeert, via het greenwashen van haar fossiele businessmodel, via het niet of nauwelijks aanbieden van duurzame energiealternatieven en via haar prominente aanwezigheid in de samenleving, zoals door de vele tienduizenden tankstations die Shell wereldwijd heeft en waar Shell dagelijks ruim 30 miljoen klantcontacten heeft.¹⁰
26. Door het gebruik van al deze kanalen beïnvloedt Shell wereldwijd overheidsbeleid en regelgeving. Langs al deze kanalen jaagt Shell tevens actief de wereldwijde vraag naar fossiele brandstoffen aan. Shell kijkt niet lijdzaam en afwachtend toe hoe de vraag naar olie en gas zich ontwikkelt, maar is er op gericht om de vraag naar olie en gas te vergroten. Als commerciële organisatie streeft Shell ernaar om zoveel mogelijk olie en gas te verkopen en daar is de organisatie van de wereldwijde Shell Groep dan ook op ingericht. De vraag naar olie en gas kan dus niet los worden gezien van de beïnvloeding die Shell, via politieke kanalen en marktkanalen, inzet om die vraag zoveel mogelijk aan te jagen. De vraag naar olie en gas is dus niet een vraag die zich in een vacuüm bevindt; het is een vraag die door Shell en haar branchegenoten actief in leven wordt gehouden; een vraag die actief en op vele wijzen wordt gestimuleerd, ook door het in overvloed blijven aanbieden van olie en gas.
27. Door haar wereldwijde beïnvloeding van politiek en marktvraag bepaalt Shell voor een niet te negeren deel hoe de toekomst van de mensheid eruit zal zien, meer in het bijzonder in relatie tot de klimaatproblematiek. Shell bepaalt daarmee ook in een rechtens relevante mate de toekomst, het leven en het welzijn in Nederland.
28. Immers, waar ook ter wereld de CO₂-emissies worden uitgestoten, ze veranderen daarmee ook het klimaat in Nederland. Daarmee leiden de wereldwijde CO₂-emissies van de activiteiten en de producten van de Shell Groep dus ook tot schade aan mens en milieu in Nederland en worden daarmee ook de mensenrechten van Nederlandse ingezetenen aangetast.
29. Vanwege haar bijzondere positie heeft Shell de mogelijkheid de bescherming van de mensenrechten en van het milieu in relevante mate positief of negatief te beïnvloeden. Een dergelijke bijzondere positie brengt ook een bijzondere verantwoordelijkheid met zich mee, namelijk de verantwoordelijkheid om met deze kwetsbare maatschappelijke belangen als een goed huisvader om te gaan.
30. Dat is ook de kerngedachte achter de totstandkoming van de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights, afgekort de UNGP. Het is ook de kerngedachte achter de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen.
31. De achtergrond van deze richtlijnen is bekend.¹¹ Er is in het proces van globalisering van de afgelopen decennia een grote machtsonbalans ontstaan tussen nationale staten enerzijds en

¹⁰ Zie zeer uitgebreid over de mondiale beïnvloeding door Shell van beleid en markt: pleitnotitie 1, openingspleidooi eerste aanleg, par. 83-129.

¹¹ Dagvaarding, par. 691 t/m 715, Memorie van Antwoord, par. 419 t/m 431.

multinationale bedrijven anderzijds. De almaar verder uitdijende omvang en invloed van multinationale bedrijven, heeft als negatief effect dat deze bedrijven nationaal en internationaal niet goed te reguleren zijn, met een machtsvacuüm oftewel de zogeheten governance gap als gevolg. Dit werd al ruim 15 jaar geleden op VN niveau geconstateerd.

32. De reden voor deze governance gap is onder meer dat multinationale bedrijven hun kapitaal en hun hoofdkantoren en werkmaatschappijen gemakkelijk van het ene naar het andere land kunnen verplaatsen, daarin bijgestaan door grote internationale accountants- en advocatenkantoren. Multinationale bedrijven gebruiken de dreiging met een mogelijk vertrek naar het buitenland ook om nationale wetgevers te laten afzien van regulering die de bedrijven niet welgevallig is. Die dreiging wordt ook gebruikt om het publieke debat te sturen en draagvlak voor regulering te ondermijnen. Het ontbreekt nationale wetgevers daardoor aan tanden om door te kunnen bijten.
33. Een goed voorbeeld is de publieke en politieke discussie die in 2008 in Nederland plaatsvond over de onwenselijkheid van de zeer hoge salarissen en bonussen van topbestuurders van bedrijven. Een discussie die mede ontstond naar aanleiding van de bankencrisis van 2008. In Nederland leek de publieke en politieke opinie zich tegen de hoge salarissen van bestuurders te gaan keren. Topbestuurders van Nederlandse multinationals dreigden daarop hun hoofdkantoor naar het buitenland te verplaatsen als de kritiek op hun salarissen zou blijven aanhouden.¹² Ook de toenmalig topman van Shell, Jeroen van der Veer, maakte deel uit van deze groep bestuurders die het publieke en politieke debat wilde platslaan met hun dreigement de hoofdkantoren naar het buitenland te verplaatsen. Shell's CEO Van der Veer vond dat de samenleving zich beter zou moeten realiseren welk een economische grootmacht Shell is. Om zijn woorden aan te halen:

“Hier in Den Haag staat het hoofdkantoor van een van de grootste vijf bedrijven ter wereld. Niet onbescheiden bedoeld, maar qua winst en omzet is Shell bijvoorbeeld groter dan de optelsom van Unilever, Philips, Akzo Nobel en DSM bij elkaar. De keuze is aan de samenleving. Of je hebt een hoofdkantoor en neemt op de koop toe dat er een groot aantal mensen hier werkzaam is met hoge salarissen. Of niet.”¹³

34. Nationale wetgevers zijn vanwege dit soort dreigementen vaak al snel uitgespeeld, zo ook in dit Nederlandse geval.
35. Tegelijkertijd is er ook geen internationaal wetgevend orgaan dat aan multinationale bedrijven mondiaal geldende regels kan opleggen over salarissen en bonussen. Zo'n internationaal wetgevend orgaan is er evenmin voor de regulering van nog belangrijkere zaken zoals de bescherming van de mensenrechten, het klimaat en het milieu.
36. Uit het onderzoek van de VN, dat zo'n 15 jaar geleden onder VN-mandaat door VN Speciaal Gezant John Ruggie werd uitgevoerd, bleek dat het oprichten van een internationaal wetgevend orgaan om het gedrag van multinationale ondernemingen internationaal te reguleren op voorhand gedoemd was te mislukken.¹⁴ Al was het maar op puur praktische gronden omdat mondiale wetgeving volgens Ruggie zou vereisen dat wereldwijd alle nationale rechtstelsels geharmoniseerd zouden moeten worden, althans op belangrijke rechtsgebieden zoals het handelsrecht, het ondernemingsrecht, het financieel recht, het belastingrecht, het consumentenrecht en het mededingingsrecht. Een onmogelijke opgave, mede gelet op de grote culturele en staatsrechtelijke verschillen tussen landen en de verschillen in welvaart en

¹² <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/boze-topman-verplaatst-hoofdkantoor~b210b1cd/>.

¹³ Ibid.

¹⁴ Openingspleidooi Milieudefensie c.s. van 1 december 2020, par. 161 t/m 165.

institutionele capaciteit. Volgens Ruggie – en met hem de VN – kon de oplossing voor het dichten van de governance gap daarom niet gevonden worden in het creëren van geharmoniseerde mondiale wetgeving.

37. Vanwege het ontbreken van zowel nationale als internationale mogelijkheden om multinationale bedrijven adequaat te reguleren, resteerde slechts één mogelijkheid om de governance gap te dichten, slechts één mogelijkheid om tot een internationale structuur van ‘good governance’ te komen. Die enige nog resterende mogelijkheid was dat multinationale bedrijven zich eigenstandig onderwerpen aan zelfregulatie. Dit door bij het maken van concernbeleid en de uitvoering ervan rekening te houden met de noodzakelijke bescherming van de mensenrechten en het milieu zoals is vastgelegd in de UNGP en onder meer ook de OESO-richtlijnen voor multinationale bedrijven. Shell heeft zich ook expliciet aan deze richtlijnen gecommitteerd.¹⁵
38. Bij Shell is van voldoende zelfregulatie tot op de dag van vandaag echter geen sprake. De mondiale samenleving heeft bedrijven zoals Shell vertrouwen gegeven en gevraagd dat vertrouwen in het belang van mens en milieu niet te beschamen. Helaas wordt dat gegeven vertrouwen niet beantwoord met goed huisvaderschap. Integendeel, het gegeven vertrouwen wordt stelselmatig door Shell en de fossiele sector als geheel beschaamd, zonder uitzicht op verbetering.
39. We zijn mede door dit handelen van Shell en de fossiele sector aanbeland in wat de 196 bij het Parijs Akkoord aangesloten landen aanduiden als het kritieke decennium in de aanpak van klimaatverandering. We zijn daarmee ook op het kritieke punt gekomen waarop nu slechts de rechter nog kan interveniëren en zo het fundament van de rechtsstaat en de rechtsorde kan bewaken. Daarmee is de rechter nu werkelijk het laatste bastion ter verdediging van wat de ruggengraat van de beschaving is, te weten de mensenrechten en een leefbare leefomgeving.
40. Van deze zaak tegen Shell hangt dus veel af, zeer veel zelfs. Zowel nationaal als mondiaal. Want als nationale overheden Shell niet goed kunnen reguleren, als Shell ook internationaal niet gereguleerd kan worden, als Shell zichzelf niet adequaat wil reguleren en als ook de rechter Shell niet wil reguleren, dan moet de constatering zijn dat de democratische rechtsstaat faalt in het beschermen van de meest fundamentele waarden en rechten die burgers hebben.
41. Een dergelijke uitkomst kan het vertrouwen van burgers in de democratische rechtsstaat ernstig aantasten, omdat niemand de burger dan zal beschermen tegen de grootste dreiging waarmee de mensheid zich ooit geconfronteerd heeft gezien, een dreiging die geen mens kan ontvluchten, een dreiging die tot steeds grotere ontwrichting van samenlevingen en economieën zal leiden, een dreiging die onomkeerbaar is en bij het passeren van kantelpunten voor mensen onbeheersbaar wordt en zichzelf in toenemende mate zal gaan versterken.
42. Over die dreiging wil ik het nu nader met u hebben.

De gevolgen van de opwarming van de aarde

43. De gevolgen van de opwarming van de aarde, waaraan Shell met haar concernbeleid bijdraagt, brengt ernstige schade toe aan mens en milieu en leidt tot mensenrechtelijke schendingen. Dat klimaatverandering tot mensenrechtelijke schendingen leidt is reeds in de Urgenda-zaak door de rechtbank, Uw Hof en de Hoge Raad overwogen, evenals door de rechtbank in de onderhavige zaak tegen Shell.

¹⁵ Dagvaarding, par. 691 t/m 715.

44. Zoals door de Hoge Raad in de Urgenda-zaak is vastgesteld kan een grotere opwarming van de aarde dan 1,5°C een ernstige bedreiging worden voor mensen en voor de ecosystemen waarvan de mens afhankelijk is. De Hoge Raad zegt daar letterlijk over in zijn samenvatting van de uitspraak:

“Een grotere opwarming van de aarde kan zeer schadelijke gevolgen hebben zoals extreme hitte, extreme droogte, extreme neerslag, verstoring van ecosystemen waardoor onder meer de voedselvoorziening in gevaar komt, en stijging van de zeespiegel doordat het ijs van gletsjers en van de poolkappen smelt. Ook kan die opwarming leiden tot klimaatomslagen, waarbij het klimaat op aarde of gebieden op aarde abrupt en ingrijpend verandert (zogeneten ‘tipping points’). Door dit alles worden de levens, het welzijn en de woonomgeving van velen bedreigd, wereldwijd en ook in Nederland. Die gevolgen doen zich voor een deel nu al voor.”¹⁶

45. De uitspraak van de Hoge Raad dateert van 2019 en zoals daarin terecht is opgemerkt, deden de genoemde klimaatgevolgen zich deels toen al voor, ook in Nederland. In deze zaak is in eerste aanleg reeds uitgebreid stilgestaan bij de gevolgen van klimaatverandering voor Nederland, de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied.¹⁷
46. Inmiddels zijn we een aantal jaar verder en moet worden geconstateerd dat de anno 2024 waargenomen weersextremen en verstoringen van ecosystemen, de dreiging van zeespiegelstijging en de risico’s op tipping points, al weer fors ernstiger zijn dan in 2019 nog het geval was. In het schriftelijk pleidooi heeft Milieudefensie c.s. van deze sinds 2019 toegenomen risico’s en gevolgen een uitgebreide update gegeven. Dit inclusief een update over de risico’s en directe en indirecte gevolgen van klimaatverandering voor Nederland, de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied. Ik wil daar nu in algemene zin nog het volgende aan toevoegen.
47. De door de mens veroorzaakte klimaatverandering zorgt volgens het IPCC vandaag de dag al voor veel weersextremen en klimaatextremen in alle regio’s van de wereld. Dit leidt nu al tot wijdverspreide negatieve effecten op de voedsel- en waterzekerheid, de menselijke gezondheid, het milieu, de economie en de samenleving, aldus het IPCC.¹⁸
48. Elke fractie van verdere opwarming, elke extra ton CO₂ die nog wordt uitgestoten, zal volgens het IPCC alle belangrijke componenten van het klimaatsysteem verder beïnvloeden.¹⁹ Het zal volgens het IPCC ook leiden tot een toename van de materiële en immateriële schade aan mens en milieu.²⁰ Het veroorzaakt eveneens een toename van klimaatgerelateerde risico’s, die bovendien moeilijker beheersbaar worden.²¹ Daarnaast beperkt een verdere opwarming van de aarde de mogelijkheden tot adaptatie en de mogelijkheden voor duurzame ontwikkeling, aldus het IPCC.²²
49. Bij dit alles mag niet uit het oog worden verloren dat het klimaatsysteem vertraagd reageert op de uitstoot van broeikasgassen.²³ Sommige gevolgen van de verhoogde CO₂-concentratie in de atmosfeer zullen vele tientallen en zelfs vele honderden tot duizenden jaren aanhouden. Die aanhoudende effecten gelden onder meer voor het smelten van gletsjers en ijskappen, het

¹⁶ Hoge Raad 20 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:2006, samenvatting.

¹⁷ Voor een overzicht: Akte reactie bezwaar van Milieudefensie c.s. van 4 december 2020.

¹⁸ Productie MD-495A, IPCC, 2023: Climate Change 2023: Synthesis Report, p. 42.

¹⁹ Productie MD-495A, p. 24 (onder C.1.3).

²⁰ Productie MD-495A, p. 69, 70, 71, 72, 75, 88, 89, 95 en Figuur 4.2 op p. 97.

²¹ Ibid.

²² Productie MD-495A, p. 88, 89, 95 en Figuur 4.2 op p. 97.

²³ Zie ook het Vonnis, r.ov. 2.3.2.

ontdooien van permafrost, de opwarming van de oceanen, de verzuring van de oceanen en de stijging van de zeespiegel.²⁴

50. Al deze aanhoudende effecten en de gevolgen ervan, worden nu nog niet volledig gevoeld, maar zijn reeds onvermijdelijk vanwege de huidige verhoogde CO₂-concentratie. We zien dus nu nog lang niet alle gevolgen die klimaatverandering nog voor ons in petto heeft. De gevolgen van klimaatverandering die we vandaag de dag wel zien, geven dus slechts een beperkte inkijk van hetgeen de wereld en ook Nederland, hoe dan ook nog te wachten staat. Niettemin zijn de gevolgen nu ook al groot. Zelfs met de huidige opwarming van 1,2°C bestaat er al een risico op het passeren van diverse kantelpunten in het wereldwijde klimaatsysteem.²⁵
51. Het maakt nog maar eens duidelijk dat het beperken van verdere risico's staat of valt met het snel en vergaand terugbrengen van CO₂-emissies.
52. Dat brengt mij bij de speech die VN Secretaris General Guterres in juli 2023 hield over het klimaatprobleem. Het was toen al duidelijk dat juli 2023 de warmste maand ooit gemeten zou worden. Juli 2023 kende de heetste drie aaneengesloten weken, de heetste dagen en de hoogste oceaantemperatuur ooit gemeten. In die maand en de daaraan voorafgaande periode deden zich wereldwijd ongekende klimaatextremen voor. Om daarvan slechts enkele voorbeelden te noemen:
53. Rondom Florida werden watertemperaturen van 38°C gemeten; oceaanwater zo warm als een jacuzzi.²⁶ Zuid Europa ging gebukt onder hittegolven waarin het dagen aaneen meer dan 40 graden werd, waardoor buiten werken ondragelijk was.²⁷ In Marokko werd het voor het eerst boven de 50°C.²⁸ In Canada brandde 18 miljoen hectare land af, dat is 4,5 keer de oppervlakte van Nederland.²⁹ In Pakistan werden 33 miljoen mensen getroffen door overstromingen.³⁰ En in Bangladesh werden 7 miljoen mensen getroffen door moessonregens.³¹
54. Het is tegen deze achtergrond dat VN Secretaris Generaal Guterres zijn persconferentie hield. Een deel van zijn speech luidde, in het Nederlands vertaald, als volgt:

“De gevolgen zijn duidelijk en tragisch: kinderen worden weggevaagd door moessonregens, gezinnen moeten vluchten voor de vlammen en arbeiders bezwijken in de verzengende hitte. Voor de hele planeet is klimaatverandering een ramp. En voor wetenschappers is het ondubbelzinnig: de mens is de schuldige. De veranderingen komen volledig overeen met de voorspellingen en herhaalde waarschuwingen. De enige verrassing is de snelheid van de verandering. Klimaatverandering is nu al overal zichtbaar. Het is angstaanjagend. En het is nog maar het begin.

De tijd van de opwarming van de aarde is voorbij; het tijdperk waarin de aarde kookt is aangebroken. De lucht is verstikkend. De hitte is ondraaglijk. En de winsten van fossiele bedrijven en het gebrek aan klimaatactie zijn onaanvaardbaar. Leaders moeten nu leiden. Geen aarzeling meer. Geen excuses meer. Niet langer wachten tot anderen als eerste aan de slag gaan. Er is simpelweg geen tijd meer voor. Het is nog steeds mogelijk om de mondiale temperatuurstijging te

²⁴ Schriftelijk pleidooi van Milieudefensie c.s. van 19 maart 2024, hoofdstuk 2.2.

²⁵ Zie ook Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. van 19 maart 2024, hoofdstuk 1.

²⁶ Zie Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. van 19 maart 2024, hoofdstuk 2.2.

²⁷ Zie <https://edition.cnn.com/2023/07/21/business/europe-workers-strike-heat-wave-climate-intl/index.html>.

²⁸ Zie Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. van 19 maart 2024, hoofdstuk 2.2.

²⁹ Productie MD-575B, p. 6.

³⁰ Zie Schriftelijk pleidooi Milieudefensie c.s. van 19 maart 2024, hoofdstuk 2.2.

³¹ Ibid.

*beperken tot 1,5 graden Celsius en de ergste klimaatverandering te voorkomen. Maar alleen met onmiddellijke en drastische klimaatactie.*³²

55. Het zijn grote woorden, indringende woorden van Guterres maar ze zijn zorgvuldig gekozen en ze zijn juist. Want Guterres weet wat Milieudefensie c.s. en Shell ook weten en dat is dat dit nog maar het begin is en dat de schade die nu al aan de wereld is aangericht al veel groter is dan we nu kunnen waarnemen. Dit omdat de landmassa's, oceanen, zeeën, gletsjers en andere ijsmassa's van de wereld met vertraging reageren op de opwarming. Het is ook een evidentie, zoals Guterres aangeeft, dat we de meest dramatische consequenties alleen nog kunnen voorkomen als leiders uit het publieke en private domein nu onmiddellijk, zonder aarzeling en zonder zich achter elkaar te verschuilen in actie komen. Dat vraagt om onmiddellijke en drastische klimaatactie van landen en de industrie en zeker van de fossiele industrie en van bedrijven zoals Shell.

De ernst van het klimaatgevaar dicteert de zorgplicht

56. De bijna onvoorstelbare ernst en dreiging die van het klimaatprobleem uitgaat, ook voor Nederland, is uiteraard belangrijk bij het bepalen van wat de zorgplicht van Shell is. Die zorgplicht dient blijkens de Kelderluikcriteria immers te worden afgewogen in het licht van de ernst en omvang van het gevaar. De te nemen preventiemaatregelen en voorzorgsmaatregelen dienen daarom proportioneel te zijn in relatie tot de ernst en de omvang van de te verwachten risico's, schade en rechtsschendingen. Hoe groter en ernstiger het gevaar in kwestie, hoe groter de zorgplicht. Maar ook: hoe groter en ernstiger het gevaar, hoe minder snel een vergaande zorgplicht onredelijk bezwarend zal worden geacht.
57. In deze zaak heeft de rechtbank gelet op de ernst van de klimaatproblematiek en de andere omstandigheden van het voorliggende geval, terecht geoordeeld dat er een vergaande zorgplicht is voor Shell. Het gaat volgens de rechtbank om een zorgplicht die van Shell onder meer financiële offers en ingrijpende maatregelen vraagt;³³ een zorgplicht die met zich mee kan brengen dat Shell geen nieuwe investeringen meer doet in fossiele brandstoffen en de productie ervan beperkt;³⁴ een zorgplicht waarvan de rechtbank aanneemt dat die weliswaar verstrekkende gevolgen zal hebben voor Shell maar die toch geëist kan worden, vanwege de maatschappelijke belangen en de grote gevaren en risico's voor de mensenrechten van de Nederlandse ingezetenen en de inwoners van het Waddengebied.³⁵
58. Milieudefensie c.s. meent dat gelet op de ernst, omvang en de potentieel onomkeerbare gevolgen van klimaatverandering, voor de menselijke leefomgeving en voor de mensenrechten, het aannemen van een vergaande zorgplicht voor Shell de enige juiste uitkomst is. Het is tegen de achtergrond van de ernst van de klimaatproblematiek moeilijk voor te stellen hoe langs de regels van het recht de uitkomst zou kunnen zijn dat Shell geen zorgplicht heeft ten aanzien van deze problematiek. De vraag lijkt meer te zijn, wat die zorgplicht concreet moet inhouden.
59. Om met de woorden van Cees van Dam in zijn handboek Aansprakelijkheidsrecht te spreken: *"Het lijdt weinig twijfel dat op RDS een zorgplicht rust om CO2-uitstoot te verminderen. Ingewikkelder is het antwoord op de vraag wat deze zorgplicht inhoudt en hoever zij gaat."*³⁶

³² Zie <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2023-07-27/secretary-generals-opening-remarks-press-conference-climate>.

³³ Vonnis, r.ov. 4.4.53 en 4.4.54.

³⁴ Vonnis, r.ov. 4.4.39.

³⁵ Vonnis, r.ov. 4.4.53.

³⁶ Cees van Dam, Aansprakelijkheidsrecht, 2023, par. 518-4.

60. In dat verband noemt Van Dam een drietal aspecten die hem onomstreden lijken. Ten eerste dat ondernemingen mensenrechten moeten respecteren, niet alleen op grond van soft law maar ook als civielrechtelijke aansprakelijkheidsnorm; Ten tweede dat Shell verantwoordelijk is voor het concernbeleid en voor de CO₂-emissies van de Shell Groep; Ten derde dat Shell verantwoordelijkheid draagt voor de emissies van haar toeleveranciers en afnemers.
61. Voor Van Dam is daarom niet de vraag of er een zorgplicht op Shell rust voor het terugbrengen van de scope 1, 2 en 3 emissies van de Shell Groep, maar slechts de vraag hoever deze zorgplicht precies reikt.³⁷
62. Volgens Van Dam kan er ook geen misverstand over bestaan dat iedere onderneming het zijne moet bijdragen aan het oplossen van het klimaatprobleem en dat dus iedere onderneming voor zijn eigen deel verantwoordelijk is. Dat ieders reductie van de eigen uitstoot wereldwijd slechts een gering effect heeft, ontslaat een onderneming niet van zijn deelverantwoordelijkheid om maatregelen te nemen, aldus Van Dam. Hij vervolgt te stellen dat een onderneming zich hierbij niet achter de politiek mag verschuilen en zich ook niet mag verschuilen achter het gedrag van andere ondernemingen.³⁸
63. Het volgens van Dam niet geoorloofde verschuilen achter de verantwoordelijkheid van de politiek, is natuurlijk precies wat Shell doet in deze zaak. Er is in de processtukken van Milieudefensie c.s. al veel gezegd over de vele redenen waarom Shell zich inderdaad niet achter de politiek kan verschuilen.³⁹ Ik wil daar nu nog slechts het volgende aan toevoegen.

Shell kan zich niet achter de politiek verschuilen

64. Shell verschuilt zich achter het door haar gestelde primaat van de politiek met betrekking tot de klimaataanpak. Het primaat van de politiek zou inhouden dat Shell geen door de rechter te vinden individuele zorgplicht kan hebben, omdat die alleen uit specifieke door de wetgever tot stand gebrachte regelgeving zou kunnen blijken. Ook zou een rechterlijk oordeel over haar zorgplicht de beleidsvrijheid van de politiek in Nederland en het buitenland kunnen doorkruisen. Om deze redenen zou uw Hof zich van een rechtsoordeel moeten onthouden omdat anders de regels van de machtscheiding doorkruist zouden worden. Volgens Shell ligt het primaat van de klimaataanpak bij de politiek en bij de politiek alleen. M&M is een soortgelijke mening toegedaan.
65. Het is evident dat het tegengaan van klimaatverandering een onderwerp van algemeen belang is, zowel nationaal als internationaal. Het is ook evident dat regeringen de eerste verantwoordelijkheid hebben voor de behartiging van het algemeen belang. Maar politici hebben, anders dan Shell suggereert, niet het monopolie op de behartiging en de bescherming van het algemeen belang. Rechters hebben daarin evenzeer een belangrijke rol te vervullen. Hetzelfde geldt voor belangenorganisaties. Dat blijkt in Nederland onder meer uit artikel 3:305a BW die belangenorganisaties in de positie brengt om niet alleen buiten rechte maar ook in rechte op te komen voor het algemeen belang.
66. Het primaat van de politiek waar Shell op hamert kan dus nooit de strekking hebben dat de politiek het monopolie heeft op het bevorderen en beschermen van het algemeen belang. Dat kan eens te meer niet de conclusie zijn omdat Shell de politieke besluitvorming rondom de klimaataanpak wereldwijd en op vele wijzen ondermijnt. Dat landen nog te weinig doen om

³⁷ Cees van Dam, Aansprakelijkheidsrecht, 2023, par. 518-4.

³⁸ Cees van Dam, Aansprakelijkheidsrecht, 2023, par. 518-4.

³⁹ Zie onder meer: Memorie van Antwoord Milieudefensie c.s., hoofdstuk 3 en 10.4.

gezamenlijk de 1,5°C-doelstelling te halen kan daarom niet los worden gezien van onder meer de zeer invloedrijke lobby van Shell en de olie- en gasindustrie waartoe Shell behoort. Dit beïnvloedingsproces moet worden doorbroken, wil er een kans bestaan op het tegengaan van gevaarlijke klimaatverandering.

67. Indien toepassing van het aansprakelijkheidsrecht met zich brengt dat de rechter vaststelt dat op Shell een individuele zorgplicht rust, dan is dat rechterlijk besluit niet minder gelegitimeerd dan enig besluit van de wetgever in relatie tot het klimaatvraagstuk.
68. Als gezegd is het aansprakelijkheidsrecht immers een belangrijk onderdeel van het constitutionele weefsel van de democratische rechtsstaat. Het aansprakelijkheidsrecht is door de politiek ook niet buiten werking gesteld voor wat betreft vorderingen rondom het klimaatvraagstuk.
69. Het enkel bestaan van wetgeving op het klimaatonderwerp betekent niet dat er dan geen rol meer is weggelegd voor het aansprakelijkheidsrecht. Dat zou pas anders kunnen zijn als in wetgeving expliciet en onmiskenbaar is overwogen en beslist dat het aansprakelijkheidsrecht buiten toepassing is gesteld. Daarvan is geen sprake, noch in nationale wetgeving, noch in EU-wetgeving.
70. In dat verband is het goed te verwijzen naar een recente uitspraak van de Supreme Court van Nieuw Zeeland in de zaak Smith v Fonterra, een zaak die eerder in deze procedure al aan bod is geweest en waarin de Supreme Court op 7 februari 2024 een zeer fraai gemotiveerd arrest heeft gewezen. Daarin heeft de Supreme Court beslist dat de onrechtmatige daadsvordering van Smith tegen een zevental grote bedrijven vanwege hun bijdrage aan de klimaatproblematiek, doorgang moet vinden en inhoudelijk behandeld moet worden. Rechtbank en Hof hadden de zaak van Smith tegengehouden onder meer met de motivering dat er al een omvangrijk wetgevend kader in Nieuw Zeeland bestaat op het gebied van de klimaataanpak en dat een rechterlijk oordeel deze wetgeving zou kunnen doorkruisen. Shell heeft in haar memorie van grieven naar deze rechtsbeslissingen van de lagere rechters in Nieuw Zeeland verwezen om haar stelling kracht bij te zetten dat de klimaataanpak uitsluitend een onderwerp is voor de politiek en niet ook voor de rechter.
71. De Supreme Court heeft daarop duidelijk anders beslist, overwegende dat de common law duty of care – zijnde de equivalent van de maatschappelijke zorgplicht in het common law systeem – door de aangenomen wetten niet terzijde is gesteld. Als de wetgever dit zou hebben beoogd zoals de verweerders bepleitten, dan zou de wetgever dit volgens de Supreme Court expliciet en onmiskenbaar duidelijk hebben moeten maken, omdat zij daarmee de rechterlijke macht buiten spel zou zetten. Een dergelijke vergaande conclusie kan niet worden geconstrueerd door in wetsteksten iets in te lezen wat er niet letterlijk en duidelijk staat, aldus de Supreme Court. De noodzaak voor deze duidelijkheid wordt in het arrest onder meer besproken als volgt:

*“What is clear is that the common law duty of care was not expressly removed. Nor can it be said that the duty was removed by necessary implication. If Parliament had meant to achieve the outcome for which [the defendant] contended, it would have done so in clear and unmistakable terms.”*⁴⁰

⁴⁰ Productie MD-570A, par. 98.

72. En een ander citaat uit het arrest leest als volgt

*“If Parliament wishes a particular field to be covered entirely by an enactment, and to be otherwise a no-go area for the Courts, it would need to make the restriction clear [...] Any such implication would have to be both clear and necessary.”*⁴¹

73. Uiteindelijk concludeert de Supreme Court van Nieuw Zeeland dan ook:

*“There is therefore no basis to conclude that Parliament has displaced the law of torts in the realm of climate change in New Zealand. Rather, it has left a pathway open for the common law to operate, develop and evolve [...] amid a statutory landscape that does not displace the common law by the interposition of permits, immunities, policies, rules and resource consents.”*⁴²

74. De zaak van Smith tegen Fonterra en andere bedrijven zal nu dus inhoudelijk behandeld gaan worden omdat het aansprakelijkheidsrecht in relatie tot de klimaatproblematiek door de wetgever niet buiten werking is gesteld in Nieuw Zeeland. In Nederland en de EU is dat evenmin het geval. Daarmee is duidelijk dat de klimaataanpak in Nederland niet alleen een zaak van de politiek is, maar ook van de rechter.

75. Deze Nieuw Zeelandse zaak laat zien dat in een democratische rechtstaat de machtscheiding in essentie een machtsevenwicht inhoudt, waarbij de staatsmachten elkaar in balans houden. Dat machtsevenwicht houdt onder meer in dat waar de politiek naar juridische maatstaven iets laat liggen, de rechter kan ingrijpen om de balans te herstellen. Het houdt ook in dat als de rechter in zijn uitspraken naar de smaak van de politiek te ver gaat, de politiek kan ingrijpen om de balans te herstellen, bijvoorbeeld door wetgeving aan te passen. De rechter legt op zijn beurt die nieuwe wetgeving dan weer uit in het hem voorgelegde geval, kan die nieuwe wetgeving toetsen aan hoger recht zoals het EVRM. De vrijheid van de politiek is immers weer begrensd door de grondrechten en de mensenrechten. Op die manier houden de statelijke machten elkaar in evenwicht en heeft niemand het laatste woord. Dat is de balancerende werking van de democratische rechtsstaat.

76. Mocht in de onderhavige zaak tegen Shell, de Nederlandse regering of het parlement van mening zijn geweest dat de uitspraak van de rechtbank te ver zou gaan, dan had de politiek desgewenst corrigerend kunnen optreden. Dat is niet gebeurd.⁴³ Sterker nog, er is al jaren Europese regelgeving in de maak om bedrijven een eigen, zelfstandige klimaatplicht op te leggen.⁴⁴

Shell kan zich niet achter ontwikkelingslanden verschuilen

77. Voor wat het waard is zijn er evenmin negatieve signalen geweest van andere regeringen in de wereld op de uitspraak. Uit niets blijkt dus dat de wereld de rechtsontwikkeling die de rechtbank Den Haag in gang heeft gezet in de kiem zou willen smoren, laat staan dat daar goede redenen voor zouden zijn aangedragen.

78. Er is ook geen oproep geweest van bijvoorbeeld internationale instituten of internationale hulporganisaties om deze rechtszaak te staken. Ik zeg het maar omdat Shell en M&M met hun stellingen en ingebrachte producties de indruk willen wekken alsof bepaalde landen niet in staat

⁴¹ Productie MD-570A, par. 98.

⁴² Productie MD-570A, par. 101.

⁴³ Zie ook Productie MD-341 (de kamerbrief van de regering over het Shell-vonnis), p. 1 t/m 4.

⁴⁴ Het gaat om de Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD).

zouden zijn om zich verder te ontwikkelen als Shell aan het Vonnis wordt gehouden. Dat is echter onjuist en er is ook niets van gebleken.

79. Integendeel, de Verenigde Naties benadrukt bij monde van haar Secretaris Generaal Guterres nu juist met klem dat olie- en gasbedrijven hun verantwoordelijkheid moeten nemen in de aanpak van klimaatverandering. Guterres benadrukt het belang van rechtszaken om *“climate-wrecking corporations”* zoals fossiele bedrijven ter verantwoording te roepen.⁴⁵ In zijn jaarverslag noemt Guterres ook specifiek deze rechtszaak tegen Shell als hét voorbeeld van een succesvolle zaak ter bescherming van mensenrechten, inclusief de rechten van de meest kwetsbare mensen ter wereld.⁴⁶
80. Zoals Guterres dus aangeeft, zijn de aanpak van klimaatverandering en rechtszaken zoals deze tegen Shell, cruciaal voor de bescherming van mensenrechten, inclusief de rechten van de meest kwetsbare mensen ter wereld.
81. Ook diverse VN-Special Rapporteurs en VN-commissies, benadrukken stevast het belang van het aan banden leggen van de fossiele industrie en het belang van toegang tot het recht om middels klimaatzaken mensenrechten te beschermen.⁴⁷
82. De Special Rapporteur voor mensenrechten en klimaat stelt met goedkeuring vast, en ik citeer: *“Courts are now starting to play a key role in defining appropriate climate change governance and thus directing regulatory decision-making, corporate behaviour and public understanding of the climate crisis.”*⁴⁸
83. Andere VN organisaties, zoals die met betrekking tot Economische en Sociale zaken, stellen vast dat klimaatverandering voor decennia aan ontwikkeling en ontwikkelingshulp ongedaan dreigt te maken en daarnaast ook een inclusieve en duurzame groei wereldwijd in groot gevaar brengt. Landen worden dus veelal juist teruggeworpen in hun ontwikkelingsmogelijkheden door klimaatverandering. Zij dreigen juist de gerealiseerde progressie te verliezen die ze de afgelopen decennia hebben geboekt. Zoals de conclusie van de VN luidt:

*“It is clear that climate change threatens decades of development progress and jeopardizes inclusive and sustainable growth.”*⁴⁹
84. Tot eenzelfde conclusie komt het VN Ontwikkelingsprogramma (het UNDP), dat de grootste ontwikkelingshulporganisatie ter wereld is. Volgens het UNDP zal de verdere opwarming van de aarde het leven van miljarden mensen ontwrichten. Om een citaat van het UNDP aan te halen:

*“The impacts of climate change will continue to disrupt economies and the lives of billions. Extreme weather events are becoming more frequent and devastating, resulting in the reversal of development gains even in countries with significant levels of socioeconomic progress.”*⁵⁰
85. Het voorgaande laat zien dat, voor zover Shell en M&M de indruk willen wekken alsof bepaalde landen geen baat zouden hebben bij een versnelde klimaataanpak, dit onjuist is.

⁴⁵ Productie MD-559B, par. 22. Zie ook Productie MD-559C, p. 1 t/m 4.

⁴⁶ Productie MD-559D, par. 37.

⁴⁷ Productie MD-486, par. 1-3, Productie MD-559A, par. 82 t/m 90, Productie MD-559E, par. 33 t/ 37 en par. 70 t/m 73.

⁴⁸ Productie MD-559B, par. 20. Zie tevens par. 21 t/m 31.

⁴⁹ Zie verder pleitnota 5 eerste aanleg, hoofdstuk 1C (de dreiging van klimaatverandering voor de Duurzame Ontwikkelingsdoelen).

⁵⁰ Ibid.

86. Dat de gevolgen van klimaatverandering voor ontwrichting leidt, en zeker in de landen die historisch gezien het minst hebben bijgedragen aan CO₂-uitstoot, blijkt duidelijk uit de IPCC-rapporten.⁵¹ Het blijkt ook duidelijk uit de in het schriftelijk pleidooi gegeven voorbeelden van bijvoorbeeld Pakistan en Bangladesh. Daar zijn miljoenen en zelfs tientallen miljoenen mensen in 2022 ernstig getroffen door extreme stortregens met onvoorstelbare overstromingen tot gevolg. Het gaat in die landen om een voor ons in Nederland niet voor te stellen destructie van basisvoorzieningen met onvoorstelbaar menselijk leed en duizelingwekkende schadebedragen van vele tientallen miljarden. En het erge is dat dit soort extremen volgens de klimaatwetenschap meer zullen voorkomen en dus voor terugkerende destructie zullen zorgen.⁵² Deze rampen zijn dus niet eenmalig, maar kunnen zich door klimaatverandering meerdere keren in een mensenleven voordoen.⁵³ Nota bene leven volgens het IPCC op dit moment al meer dan 3 miljard mensen wereldwijd in gebieden die zeer kwetsbaar zijn voor klimaatverandering.⁵⁴
87. Hoe Shell en M&M kunnen volhouden dat een versnelde klimaataanpak in strijd zou kunnen zijn met de belangen van ontwikkelingslanden,⁵⁵ is voor Milieudefensie c.s. dan ook onnavolgbaar.
88. Het Vonnis is geheel in lijn met wat nodig is om te voorkomen dat juist de meest kwetsbare landen en gemeenschappen terug bij af geraken en weer steeds verder de armoede worden ingedrukt door de gevolgen van klimaatverandering. Het is om die reden dat juist ook de meest kwetsbare landen erop hebben aangedrongen dat het 1,5°C-doel in het Parijs Akkoord zou worden opgenomen.⁵⁶
89. Dat er geen nationale of internationale signalen zijn dat de rechtbank Den Haag met haar Vonnis de internationale gemeenschap voor de voeten zou lopen, verbaast dan ook niet. Het Vonnis is namelijk in lijn met wat de internationale gemeenschap van landen in klimaatverdragen heeft afgesproken en waaraan zij conform het Volkenrecht ook naar elkaar toe gebonden zijn. Deze volkenrechtelijke component mag niet over het hoofd worden gezien.
90. Alle 196 landen die betrokken zijn bij het VN Klimaatverdrag en het Parijs Akkoord moeten op basis van het volkenrecht beide verdragen naleven ter verwezenlijking van inhoud, doel en strekking van deze verdragen. We mogen er dus vanuit gaan dat deze landen dat ook willen en dat zij de naleving van die verdragen in het belang van hun inwoners achten. In de Urgenda-zaak is ook al specifiek gewezen op het volkenrechtelijke principe dat staten worden vermoed hun verdragsverplichtingen te willen nakomen.⁵⁷
91. Shell en M&M halen de internationale gevolgen van de gascrisis uit 2022 aan om te suggereren dat landen – en met name ontwikkelingslanden – sindsdien wel andere dingen aan hun hoofd zouden hebben dan de klimaataanpak en het halen van de 1,5°C-doelstelling. Maar niets is minder waar en het Volkenrecht toont dat ook. Wat ontwikkelingslanden willen, is dat de ontwikkelde landen nu eindelijk eens werkelijk het voortouw gaan nemen in het oplossen van het klimaatprobleem. Dit conform de gemaakte verdragsafspraken en de daarin neergelegde verdeling van verantwoordelijkheden. Shell en M&M moeten zich ook niet de houding willen

⁵¹ Productie MD-495A, p. 5 (A.2).

⁵² Zie bijvoorbeeld Productie MD-495A, p. 69.

⁵³ Productie MD-575G.

⁵⁴ Productie MD-495A, p. 51, evenals p. 5 (onder A.2.2).

⁵⁵ Milieudefensie c.s. zoekt met de termen ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen aansluiting bij de terminologie van het Parijs Akkoord. Normaal hanteert zij de neutralere termen mondiale Noorden en mondiale Zuiden.

⁵⁶ Productie MD-581, p. 3.

⁵⁷ Zie o.m. de rechtbank r.o. 4.43 en PG Langemeijer en AG Wissink in hun conclusie onder 2.30. Zie ook Zie pleitnota 5 eerste aanleg onder deel 2 (Het volkenrecht steunt de toewijzing van het gevorderde).

aanmeten alsof zij beter zouden weten wat goed is voor de bevolking van kwetsbare landen dan de regeringen van die landen die in het belang van hun bevolking internationale klimaatverdragen hebben gesloten.

92. Alle 196 aangesloten landen zijn en blijven gecommitteerd aan het halen van de 1,5°C-doelstelling van het Parijs Akkoord. Zij hebben het nota bene enkele maanden geleden nog krachtig naar elkaar toe uitgesproken. Dit tijdens de VN klimaatconferentie in Dubai van december 2023, de zogeheten COP28 oftewel de 28^e VN klimaatconferentie. Deze jaarlijkse klimaatconferenties dienen, zoals bekend, ter uitvoering van het VN Klimaatverdrag en sinds 2015 ook ter uitvoering van het Parijs Akkoord.

93. Tijdens COP28 in Dubai in de Verenigde Arabische Emiraten, is de zogeheten UAE Consensus tot stand gekomen. De UAE Consensus bevat nadere uitvoeringsafspraken voor het halen van de klimaatdoelstellingen. In de persverklaring van de VN is de uitkomst van deze 28^e VN klimaatconferentie als volgt samengevat:

“COP28 closed today with an agreement that signals the “beginning of the end” of the fossil fuel era by laying the ground for a swift, just and equitable transition, underpinned by deep emissions cuts and scaled-up finance.

In a demonstration of global solidarity, negotiators from nearly 200 Parties came together in Dubai with a decision on the world’s first ‘global stocktake’ to ratchet up climate action before the end of the decade – with the overarching aim to keep the global temperature limit of 1.5°C within reach.”⁵⁸

94. Het is klip en klaar: de 1,5°C-doelstelling is en blijft de centrale doelstelling van het Parijs Akkoord. De gevolgen van de gascrisis van 2022 hebben daaraan geen afbreuk gedaan: niet aan de 1,5°C-doelstelling als zodanig en ook niet aan de inzet van landen en de solidariteit tussen landen om deze 1,5°C-doelstelling te bereiken.

95. Landen zijn volgens de UAE Consensus vastbesloten om in dit kritieke decennium weg te bewegen van fossiele brandstoffen en hebben zich afgelopen december meer dan ooit concreet gecommitteerd aan de opschaling van duurzame energie en het verbeteren van de energie-efficiency. Concreet gaat het allereerst om de afspraak om in 2030 een verdrievoudiging te hebben gerealiseerd van de huidige wereldwijde capaciteit aan duurzame energie. Daarnaast gaat het om de afspraak om in 2030 de energie-efficiëntie verbeteringen te hebben verdubbeld. Een grote opschaling dus van de gezamenlijke inzet om de 1,5°-doelstelling te halen.⁵⁹

96. Met deze voor 2030 geldende verdrievoudiging van de duurzame energie capaciteit en de verdubbeling van energie-efficiëntie, hebben de 196 landen het advies van het Internationaal Energie Agentschap (IEA) gevolgd. Het IEA heeft de landen namelijk voorgehouden dat uit haar 1,5°C-scenario blijkt dat deze verdrievoudiging en verdubbeling in 2030 nodig is om het 1,5°C-doel binnen bereik te houden.⁶⁰

97. Het voorgaande betekent dat alle 196 bij het Parijs Akkoord aangesloten landen niet alleen vermoed kunnen worden op basis van het volkenrecht de 1,5°C-doelstelling te willen nakomen, zij hebben dit vijf maanden geleden nota bene voor de zoveelste keer naar elkaar toe en naar de wereld toe bevestigd. Andere ontwikkelingen in de wereld zoals de gascrisis in 2022 en de Covid

⁵⁸ Productie MD-569A, p. 1.

⁵⁹ Productie MD-569B, par. 28.

⁶⁰ Productie MD-525, p. 14. Productie MD-568E, p. 1.

crisis van 2019, maar bijvoorbeeld ook de in 2023 begonnen oorlog in Gaza, hebben de volharding van landen om het Parijs Akkoord na te komen niet aangetast. Integendeel: landen lijken zich door de ontwikkelingen van de afgelopen jaren meer dan ooit bewust dat de klimaatcrisis voorkomen moet worden, dat dit in ieders belang is en dat men daartoe de handen ineen moet blijven slaan.

98. Het uitfaseren van fossiele brandstoffen en de opschaling van duurzame energie en energie-efficiëntie zoals afgesproken in de UAE Consensus, dient niet alleen de klimaataanpak maar dient ook de andere Duurzame Ontwikkelingsdoelen die landen in VN verband in 2015 zijn overeengekomen. Een adequate klimaataanpak is zelfs randvoorwaardelijk voor alle daarmee verbonden ontwikkelingsopgaven, waaronder de opgaven van duurzame economische groei, van energietoegang, van armoedebestrijding en van vrede, veiligheid en rechtvaardigheid. Dit is al uitvoerig toegelicht in deze procedure.⁶¹ Het Vonnis is voor het halen van het 1,5°C-doel en de daarmee verbonden ontwikkelingsdoelen dus een grote steun in de rug en geen obstakel. Een verplichting van Shell om in lijn te gaan handelen met het klimaatdoel van Parijs steunt daarom niet alleen de klimaataanpak maar ook de realisatie van de andere Duurzame Ontwikkelingsdoelen.
99. Het is in dat kader ook goed nog eens in herinnering te brengen dat de nationale staten gezamenlijk in VN-verband al meer dan 10 jaar geleden zijn begonnen met de oproep aan bedrijven en andere belangrijke niet-statelijke actoren om eigen verantwoordelijkheid te nemen in de aanpak van klimaatverandering. Het zijn de staten zelf die om hulp vragen en die al lange tijd gezamenlijk communiceren dat zij het halen van de klimaatdoelstellingen niet alleen aankunnen en dat daarvoor dringend actie van bedrijven nodig is.⁶² Zelfstandige en proactieve actie van bedrijven wordt dus uitdrukkelijk door staten gewenst en nodig geacht. Niet is in te zien waarom dit anders zou zijn voor bedrijfsactie die door de rechter op basis van het aansprakelijkheidsrecht wordt bevolen.
100. Bij dit alles mag ook niet uit het oog worden verloren dat het Vonnis al in 2021 is geweest en dat er tot en met 2030 de tijd is voor het behalen van de aan Shell opgelegde reductiedoelstelling. Het is dus een proces dat zich over een periode van bijna 10 jaar zal voltooien. Dat is voldoende tijd voor landen en andere derden om daarmee rekening te kunnen houden. De fossiele kraan van Shell gaat niet van vandaag op morgen dicht. Ook in 2030 zal Shell nog steeds grote hoeveelheden olie en gas kunnen verkopen, zij het uiteraard aanzienlijk minder dan vandaag. Maar als gezegd, het is een proces waar landen en andere derden zich gedurende langere periode op kunnen instellen.
101. In dat verband is het goed erop te wijzen dat het olie- en gasbedrijf BP heeft aangekondigd dat zij haar olie- en gasproductie in 2030 met 25% zal hebben verminderd.⁶³ Er is niemand die roept dat BP geen eigen reductiedoelstelling zou mogen hanteren omdat dit de efficiëntie en effectiviteit van de klimaataanpak zou verstoren, of dat BP hiermee de mondiale energievoorziening in gevaar zou brengen, of dat dit een gevaar zou zijn voor de andere Duurzame Ontwikkelingsdoelen. Er is kortom niemand die roept dat de doelstelling van BP een doorkruising van politiek beleid zou zijn. Het toont nogmaals dat ook het Vonnis en de actie van Shell die daarop zal moeten volgen geen doorkruising is van politiek beleid.

⁶¹ Milieudefensie c.s. heeft dit alles in eerste aanleg uitvoerig toegelicht in pleitnota 5 en in MvA, par. 13-24 en Productie MD-340, par. (11) t/m (19).

⁶² Pleitnotitie 1, openingspleidooi eerste aanleg par. 130 e.v.

⁶³ Productie MD-558, p. 10 (Box 3). Milieudefensie c.s. stelt hiermee niet dat het beleid van BP in lijn met het Parijs Akkoord zou zijn.

102. Staten blijven bovendien geheel vrij om in te spelen op de gevolgen die het besluit van BP met zich meebrengt, net zo goed als staten vrij blijven om in te spelen op de gevolgen van het aangepast handelen van Shell als gevolg van het Vonnis. Ook levert het Vonnis en de gevolgen ervan geen andere situatie op dan de situaties waar landen al veelvuldig mee te maken hebben gehad als er door gebeurtenissen in de wereld gevolgen zijn voor de olie- en gasmarkten.⁶⁴ Er zijn de afgelopen decennia vele grote crisissen geweest in olie- en gasmarkten waar landen mee van doen hebben gehad, laatstelijk nog met de gascrisis. Landen kunnen zich op die situaties aanpassen, leren daarvan en nemen er maatregelen tegen. De gevolgen van het Vonnis verbleken bij die crisissituaties en het Vonnis zal in de verste verte niet dat soort gevolgen hebben.⁶⁵ Er mag dus gerust vanuit worden gegaan dat de wereld de gevolgen van dit Vonnis prima aan zal kunnen.
103. Zonder het Vonnis zal Shell de wereld steeds verder richting een klimaatcatastrofe duwen. Met het Vonnis zal Shell deze catastrofe juist helpen voorkomen en creëert zij bovendien een vliegwieleffect.⁶⁶ Zowel door het voorbeeld dat zij met haar strategieverandering zal stellen als vanwege de vele mogelijkheden van Shell om die verandering tot een commercieel succes te maken, vanwege de mate van invloed die zij heeft op de politiek, de markt en de publieke opinie.
104. Vanwege dit alles kan Shell zich dus niet verschuilen achter de politiek en achter de effecten van het Vonnis over de grenzen heen. Shell kan zich eens te meer niet verschuilen achter de achtergestelde positie van ontwikkelingslanden in deze wereld.
105. Shell is niet de spreekbuis van ontwikkelingslanden en is ook geen organisatie die voor de maatschappelijke belangen van ontwikkelingslanden opkomt. Shell is een commerciële organisatie die tot doel heeft zoveel mogelijk olie en gas te verkopen en daarmee zoveel mogelijk winst te genereren voor haar aandeelhouders. Die aandeelhouders zijn bovendien nagenoeg allemaal gevestigd in rijke westerse landen. Ook de klanten van Shell zijn voor het overgrote deel gevestigd in de meest welvarende landen.⁶⁷
106. M&M heeft op haar beurt nog de aandacht gevestigd op het betoog van voormalig Vice President Osinbanjo van Nigeria. Dat betoog heeft M&M als productie ingebracht.⁶⁸ Kennelijk om te betogen dat het Vonnis tot onaanvaardbare gevolgen in Nigeria zal leiden. Los van het feit dat M&M alleen voor belangen van Nederlandse ingezetenen kan opkomen en los van het feit dat uit niets blijkt dat het Vonnis niet te rechtvaardigen gevolgen in Nigeria zal hebben, wil ik toch nog even bij dat betoog van Osinbanjo stilstaan. Dit omdat het interessante inzichten geeft die belangrijke stellingen van Milieudefensie c.s. onderstrepen.
107. Voormalig Vice President Osinbanjo van Nigeria, legt allereerst de inconsistenties van het Westen bloot als het gaat om het financieren van gasprojecten. Hij wijst erop dat het Westen enerzijds gasprojecten blijft financieren in hun eigen territorium en anderzijds stappen onderneemt om geen gasprojecten meer te financieren in Sub-Sahara Afrika. Hij wijst er vervolgens op dat de 1 miljard mensen in Sub-Sahara Afrika minder dan 1% van alle cumulatieve CO₂-emissies hebben veroorzaakt en dat het energiegebruik van deze 1 miljard mensen zo laag is, dat zelfs als hun

⁶⁴ MvA na voeging, hoofdstuk 3.

⁶⁵ MvA na voeging, hoofdstuk 3.

⁶⁶ Over dat vliegwieleffect: Openingspleidooi Milieudefensie c.s. in eerste aanleg, par. 130 t/m 147, pleitnotitie 7 van Milieudefensie c.s., par. 26-27, Antwoordakte Milieudefensie c.s. van 19 december 2023, par. 76.

⁶⁷ Antwoordakte Milieudefensie c.s. na uitlating producties Shell, par. 40, op basis van Producties MD-535B en MD-535C. Zie eveneens Productie MD-568H (omzet Shell in IEA advanced economies).

⁶⁸ Productie 9 M&M.

gasgebruik zou verdrievoudigen er dan nog steeds maar 0,6% aan mondiale emissies bij zou komen.

108. Osinbanjo haast zich er meteen aan toe te voegen dat hij helemaal niet wil betogen dat het gasgebruik in dit deel van Afrika zou moeten verdrievoudigen maar hij wil daarmee twee punten maken. Ten eerste dat groei in gasgebruik door de 1 miljard armsten in de wereld nauwelijks effect heeft op de mondiale emissies. Ten tweede dat het Westen er een dubbele standaard op nahoudt als het gaat om gasinvesteringen: de armsten in de wereld wordt de toegang tot gas ontnomen en zelf blijft het Westen op eigen territorium investeren in gas.
109. Osinbanjo onderstreept vervolgens in zijn betoog nadrukkelijk dat alle landen hun bijdrage moeten leveren aan het halen van de klimaatdoelstelling, ook Nigeria. Hij neemt op geen enkele manier afstand van de noodzaak de Parijsdoelstellingen te halen en wijst er juist op dat ook Nigeria netto nul emissies wil bereiken in 2050. In het Nigeriaans beleid staat daarom de opschaling van duurzame energie centraal, zo zegt hij. Het is in relatie tot die duurzame ambities dat hij erop wijst dat veel van de elektriciteitsnetwerken in Afrika slecht functioneren, en dat bepaalde gasprojecten voor stabiliteit in het netwerk zouden kunnen zorgen, waardoor het makkelijker wordt om versneld zonne-energie en windenergie op het net in te voeren. Het is goed om in dit verband op te merken dat de rol van gas als ondersteuning voor duurzame energie maar een zeer beperkte gasvraag met zich brengt, en niet in de weg staat aan de emissiereducties die voor de klimaataanpak nodig zijn.⁶⁹
110. Het betoog van voormalig Vice President Osinbanjo van Nigeria sluit aan bij het betoog dat Milieudefensie c.s. in eerste aanleg in deze zaak heeft gehouden, namelijk dat gas geen transitiebrandstof is,⁷⁰ en dat Shell zich niet kan verschuilen achter het lot van de 1 miljard armsten van de wereld om niet haar bijdrage aan de temperatuurdoelstelling van Parijs te leveren.⁷¹ Toen is door Milieudefensie c.s. al uitgebreid toegelicht - met verwijzing naar de bevindingen van UNEP, het IEA en de wetenschap - dat de energievraag van deze 1 miljard armsten zo klein is ten opzichte van het energiegebruik van de rest van de wereld, dat het niet uitmaakt als voor hen bij wijze van spreken een uitzondering zou worden gemaakt en ze morgen aangesloten zouden worden op nieuwe gasinfrastructuur.⁷² Niettemin is dat helemaal niet nodig en ook Osinbanjo verduidelijkt dat dit niet nodig is. Er wordt slechts gevraagd om gasprojecten die het net kunnen stabiliseren zodat voor de overige benodigde energie juist duurzame energie kan worden gebruikt. Ook dit is in dezelfde termen in eerste aanleg al door Milieudefensie c.s. betoogd met verwijzing naar de bevindingen van UNEP, het IEA en de wetenschap.⁷³
111. Het is misschien nog aardig te weten dat Osinbanjo inmiddels werkzaam is voor de Global Energy Alliance for People and Planet. Het is een organisatie die tot doel heeft investeringen in duurzame energie op te schalen in Afrika, Azië, Latijns America en het Caribisch gebied.
112. Het verschuilen achter het lot van de armste mensen en landen in de wereld om je eigen bijdrage aan het verbeteren van de wereld niet te hoeven leveren, is eigenlijk niet zo fraai. Osinbanjo maakt dit argument in feite ook in zijn aangehaalde betoog. Hij wijst erop dat Europese en

⁶⁹ Productie MD-528, p. 32.

⁷⁰ MvA, par. 581, met verwijzing naar Productie MD-276, UNEP et al., Production Gap Report 2019, p.18, Box 2.2. (Gas as transition fuel?). MvA, par. 591 t/m 599. Zie ook eerste aanleg, Pleitnotitie 7 van Milieudefensie c.s., randnummer 55 e.v. en Pleitnotitie 9 van Milieudefensie c.s., randnummer 12 e.v.

⁷¹ Zie pleitnota 5 eerste aanleg, hoofdstuk 1F (Energietoegang voor de 1 miljard armsten is consistent met de Parijsdoelstelling) en hoofdstuk 1G (Ontwikkelingslanden hebben zelf de wens tot verduurzaming en kunnen verduurzamen).

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

Amerikaanse olie- en gasbedrijven met nieuwe gasprojecten bezig zijn in verschillende landen in Afrika, maar niet om de Afrikanen daarmee te helpen, maar om het Afrikaans gas te exporteren naar Europa en Azië. Gewonnen fossiele energie in Afrika wordt door het Westen en Westerse bedrijven dus niet gebruikt voor het vergroten van de welvaart van Afrika maar voor het vergroten van de eigen welvaart. Het is ook waarom Osinbanjo er fijntjes op wijst dat Nigeria weliswaar veel fossiele grondstoffen heeft maar toch in energie-armoede leeft.

113. Daar waar Shell en andere olie- en gasbedrijven graag pretenderen in Afrika naar olie en gas te moeten kunnen blijven boren om zo de 1 miljard armsten in de wereld uit de armoede te kunnen helpen, blijkt daar in de praktijk dus niets van. Gelet op het zeer beperkte energiegebruik van de 1 miljard mensen in Sub Sahara Afrika en gelet op hun extreme armoede, is aan de mensen in die regio van de wereld natuurlijk ook niets te verdienen voor een bedrijf als Shell.
114. Sub-Sahara Afrika is een gebied van 46 Afrikaanse landen, een gebied dat veel groter is dan de EU en de Verenigde Staten bij elkaar opgeteld. Maar het energiegebruik in dat enorme gebied valt volstrekt in het niet met het energiegebruik in Europa en de VS. Als afzetgebied is deze Afrikaanse regio voor Shell daarom helemaal niet interessant. Shell en andere westerse olie- en gasmaatschappijen zijn al meer dan 60 jaar actief in Afrika, maar de 1 miljard mensen in de regio zijn er in hun energievoorziening, welzijn en welvaart niets mee opgeschoten. Dat blijkt ook wel uit de extreme armoede en enorme ongelijkheid die anno 2024 nog steeds bestaat. De olie en gaswinning in deze landen dient daarom slechts om de rijke economieën in de wereld te bevoorraden en zeker niet om de mensen in Afrika uit de armoede te helpen.
115. Het verbaast Milieudefensie c.s. niets dat Shell in deze procedure en ook publiekelijk al jaren het argument gebruikt dat het blijven investeren in olie en gas nodig is om de armste mensen in de wereld te hulp te schieten, maar dat daarvan in de praktijk niets blijkt en dat de historie ook uitwijst dat er niets van klopt.
116. Het is namelijk evident het zoveelste narratief dat Shell en haar branchegeenoten de wereld in hebben geholpen om hun uiterst winstgevende maar destructieve fossiele business model vroom te doen voorkomen. Shell en haar branchegeenoten gebruiken een veelheid van dit soort narratieven en strategieën om de politiek en het publiek continue op het verkeerde been te zetten en te houden. Het is dé manier om het maatschappelijk draagvlak voor hun activiteiten te behouden. Want wie kan er nu iets lelijks van Shell vinden als Shell voor de armen opkomt, of als Shell ook in windmolens investeert, of als Shell zegt dat het veel belasting betaalt, of als Shell zegt dat gas een transitiebrandstof is, of als Shell zegt dat ze het Parijs Akkoord omarmt?
117. Over de vele manieren waarop Shell en haar branchegeenoten op deze en andere wijzen al decennia hebben weten te voorkomen dat ze hun social license to operate kwijtraken en dat het publiek en de politiek tegen hun business model in opstand komt, gaat het volgende deel van dit openingspleidooi.